

Variation i en döende språkvarietet. Suffixtilldelning i bestämd form singularis av substantiv i den ukrainasvenska Gammalsvenskbydialekten

Av Ludvig Forsman

I artikeln diskuteras variation i tilldelning av bestämdhetssuffix för substantiv i singularis i den estlandssvenska Gammalsvenskbydialekten i Ukraina. Diskussionen baserar sig på inspelningar av relativt oplanerat tal med 15 talare från den sista svensktalande generationen i Gammalsvenskby; materialet är insamlat åren 2001–13. För en stor del av substantiven förekommer variation mellan olika bestämdhetssuffix dels mellan de olika talarna, dels individuellt. Eftersom talgemenskapen har genomgått ett kollektivt språkbyte, är det naturligt att anta att den omfattande variationen hänger samman med språkförlust, och för en del av informanterna kan detta vara fallet. I artikeln argumenteras det emellertid för att det i de andra informanternas fall verkar mera sannolikt att det är frågan om individuell variation som inte är språkförlustrelaterad, även om pågående språkförändring också är en möjlighet.

1 Inledning

En lång rad studier visar att det kan ske omfattande strukturella förändringar i språk som är nära att dö ut på grund av språkbyte (se Palosaari & Campbell 2011; Tsunoda 2005: 76–116). Att talare förlorar komplexa strukturer i språk de använder alltmer sällan, eller att de aldrig lär sig komplexa strukturer på språket, förefaller som en rätt naturlig konsekvens av begränsad input på språket. Man kan lätt förledas att tänka att förändringar som sker i ett döende språk närmast ska karakteriseras som förlust av komplexa strukturer, och det är naturligtvis uppenbart att komplexa strukturer är särskilt mottagliga för förenkling. Den växande litteraturen om språkdöd visar emellertid också att sådana förändringar inte automatiskt kan avskrivas som språkförlust hos talarna eller

reduktion i det döende språket. Den amerikanska forskaren Nancy C. Dorian, som under flera decennier studerat en döende dialekt av skotsk gaeliska, har i en lång rad böcker och artiklar visat att systematiska förändringar på ett ställe i de sista talarnas grammatik kan gå hand i hand med fullständigt upprätthållna komplexa system i andra delar av grammatiken, och att fonologiska utvecklingar och analogiska nybildningar i den döende skotskgaeliska dialekt hon studerat i själva verket kan ses som grammatiska förändringar i språket hos hennes yngre informanter, även om språkvarieteteten som helhet är på utdöende (t.ex. Dorian 1973, 1978, 1981). I andra fall uppvisar den döende språkvarieteteten förändringar som har paralleller i andra, närliggande varieteter som inte är hotade (Campbell & Muntzel 1989: 195). Det förefaller som om åtminstone en del av de strukturella förändringar som kan ske i döende språk inte på ett principiellt plan skiljer sig särskilt mycket från andra fall av språkförändring.

En annan förklaring till språkliga förändringar som ligger nära tillhands när ett språk håller på att dö ut på grund av språkbyte, är att förändringarna hör samman med språkkontakten. Kontaktrelaterad grammatisk förändring är ingenting ovanligt, och det förefaller naturligt att personer som ofta använder flera språk kan komma att närma strukturen i ett mindre frekvent språk till strukturen i det eller de mer frekventa (Connell 2002: 168). Det finns dock inte heller här några skäl att per definition behandla sådana förändringar som någonting väsensskilt från annan språkförändring bara för att de sociala ramarna i en situation av kollektivt språkbyte är annorlunda än i en situation utan språkbyte. I all synnerhet inte i sådana fall där talgemenskapen som helhet lever under mångspråkiga omständigheter och har gjort det i flera generationer. Man kan alltså inte automatiskt säga att sådana förändringar är språkförlust (*language attrition*). Man kan inte ens automatiskt utgå från att det döende språket påverkas av det dominant språk till förmån för vilket det byts ut, även om såväl språkförlust som förändringar av s.k. yttre orsaker givetvis också är både möjliga och vanliga utvecklingar i språkdödssituationer (Tsunoda 2005: 100ff; McGregor 2002: 172).

Syftet med denna artikel är att beskriva och analysera en del av den variation i substantivmorfologin som jag reagerade på när jag först började arbeta med den estlandssvenska dialekten i Gammalsvenskby i Ukraina. I mina inspelningar med sista generationens talare av Gammal-

svenskbydialekten lade jag märke till att flera informanter föreföll böja substantiv i bestämd form singularis på ett inkonsekvent eller rentav felaktigt sätt. Det var framför allt två fenomen som jag först reagerade på: å ena sidan ett antal fall där bestämdhetsuffixet var en oförväntad nolländelse, å andra sidan det icke-prototypiska valet av suffix med *-n* för ord där jag förväntade mig en annan bestämdhetsändelse. Situationen liknade på många sätt det som Dorian (1973: 414) beskriver som ett intryck av “a dismal patchwork of inconsistencies and [...] mistakes, haphazardly distributed over [...] speakers, and occasions”. Ett exempel på hur det kunde se ut i Gammalsvenskby finns i (1).

- (1) nu jä:ra dām allar te:r på han **steinen**. te va:r uti hån tfirka (.) vär han **stein** → (.) ba:ra familjäna jä:ra te:r. (Elsa)
Nu är de alla på den där stenen. Har du varit i den där kyrkan? Vid den där stenen, bara efternamnen står där.

Mina inspelningar av Gammalsvenskbydialekt gjordes i en situation av förestående språkdöd, eftersom talgemenskapen genomgått ett kollektivt språkbyte till förmån för ukrainska. Kontexten liknade på många sätt den situation som Dorian utforskat i östra Sutherland i Skottland. Det handlade om en liten talgemenskap, vars språkliga varietet skilde sig mycket från standardvarietet av samma språk. Talgemenskapen var isolerad från övriga varieteter av språket, och hade som helhet övergivit språket som vardagsmedium till förmån för ett annat språk (i Gammalsvenskbys fall har idag minst en, ibland hela tre, icke-svensktalande generationer kommit upp till fullvuxen ålder). Liksom Dorian antog jag därför först att dessa “inkonsekvenser och misstag” var uttryck för språkförlust – att informanterna vacklade i sin böjning av substantiven på grund av att de inte använde språket så ofta och hade använt det i allt mindre utsträckning under det senaste halvseket. Samtidigt var det överraskande att variationen var så tydlig i fråga om substantivens bestämda form samtidigt som informanterna i sitt språkbruk inte i övrigt tycktes uppvisa några ovanligt stora mått av variation.

Utgångspunkten i denna artikel är alltså en tanke om att ett språk som står “inför döden” kan uppvisa systematiska grammatiska, morfologiska, syntaktiska och fonologiska förändringar i sitt sista livs-skede. Vissa av förändringarna kan vara relaterade till strukturen i kontaktspråket, medan andra lika gärna kan vara så kallade inre utvecklingar.

Hos Dorians informanter i Skottland är det ungefär 40 år mellan de äldsta och de yngsta. Mellan de äldsta och den yngsta av de informanter vars språk denna artikel fokuserar är det bara 21 år. Det betyder naturligtvis att den tid under vilken de tänkta förändringarna skulle ha uppstått är förhållandevis kort. Det finns dock beskrivningar av situationer där tydliga grammatiska förändringar har skett på ungefär så lång tid, t.ex. i det allra sista stadiet – d.v.s. hos den siste kände talaren – av dalmatiska (Maiden 2004), där uppteckningar från 1897 visar upp en helt annan verbböjning än uppteckningar från ca 1880. Att en förändring äger rum i språket hos en enda talare kan förstås låta som en överoptimistisk tolkning av en enda persons språkförlust. Men om en förändring redan börjat i ett tidigt skede och sedan helt enkelt accelererat i slutändan kan man inte alltid entydigt avfärda den som förfall hos en enskild talare.

Min granskning av variationen i bestämd form singularis av substantiv i Gammalsvenskbydialekten kommer följaktligen att visa att det inte är fråga om någon entydig språkförlustprocess. Emellertid kan man inte heller säga att det är fråga om en entydig språkförändringsprocess. Det finns vissa aspekter av variationen som öppnar för en tolkning av den i termer av språkförändring, men det finns andra som talar emot denna tolkning. Därför kommer jag också att erbjuda en tredje förklaring, nämligen att det handlar om fortgående individuell variation i Gammalsvenskbytalarnas språkbruk. Innan jag kommer in på detta, ska jag emellertid ge en kort bakgrund om Gammalsvenskbyns historia med särskilt fokus på språksociologiska omständigheter, och en översikt av hur substantiv i Gammalsvenskbydialekten böjs i bestämd form singularis, d.v.s. den form som studeras i artikeln (avsnitt 2). I avsnitt 3 beskriver jag materialet, metoden och excerperingsprinciperna, och i avsnitt 4 den variation som materialet uppvisar. I avsnitt 5 kommer jag slutligen att diskutera de tre olika sätt på vilka den beskrivna variationen kan tolkas, med beaktande av att Gammalsvenskbydialekten är en språkvarietet som kan karaktäriseras som döende.

2 Bakgrund

2.1 Om Gammalsvenskby

Gammalsvenskby är en by i södra Ukraina där majoriteten av befolkningen traditionellt varit svenskspråkig. Byn grundades efter ett beslut

av kejsarinnan Katarina II år 1781 om att den svensktalande bondebefolkningen på Dagö i Estland skulle flyttas till södra Ryssland. Antalet utvandrare varierar i litteraturen mellan ca 965 och ca 1 200 (Hedman & Åhlander 2003: 31; Bobyleva 2008: 249ff), men omständigheterna ledde till att befolkningen decimerades och enligt kyrkboken år 1785 endast uppgick till ca 135 personer (Tiberg & Loit 1958: 24).

Från utvandringen till Sydryssland utvecklades Gammalsvenskbydialekten i stort sett i isolation från det övriga svenska språkområdet i omkring hundra år, men eftersom förflyttningen av Dagöbönderna var ett led i en större politisk strategi, fick de i stället sällskap av många andra s.k. kolonister, i synnerhet tyskspråkiga. Den svenska byn utgjorde från början av 1800-talet en administrativ enhet tillsammans med de tre närmaste tyska byarna. Svenskarna uppgick aldrig till mer än ca en tredjedel av befolkningen, medan tyska var majoritetsspråk och användes i administrationen. Under 1800-talet förekom tidvis språkrelaterade gråll mellan svenskarna och tyskarna (Hedman & Åhlander 2003: 81ff), men som släkttavlor i Hedman (1994) visar hände det också att svenskar och tyskar gifte sig sinsemellan.

Från och med 1830-talet förekom sporadiska kontakter med andra svensktalande (Nymann 1837; Lagus 1852a,b; Russwurm 1855: 168), men det var egentligen först på 1880-talet som kontakterna med i synnerhet Finland, och senare även Sverige, intensifierades (Hedman & Åhlander 2003: 93ff; Wawrzzeniuk 2010: 251). I den svenska skolan, som ännu fungerade fram till mitten av 1930-talet, lärde sig Gammalsvenskbyborna högsvenska och ryska.¹³ Traditionellt har Gammalsvenskbyborna alltså varit tre- eller fyrspråkiga med svenska, tyska, ukrainska och ryska (Lagus 1852a: 537; Karlgren 1940: 45f). I fråga om de två svenska varieteterna, den lokala estlandssvenska dialekten och standardsvenska rådde diglossi (Forsman 2012: 230ff), och enligt de talare av den lokala

13 Jag använder i artikeln beteckningen "högsvenska" eftersom det är den benämning informanterna själva oftast använder för standardnära varieteter och olika andra varieteter av Sverigesvenska. På den lokala dialekten har man tidigare inte gjort skillnad på ukrainska och ryska, utan bägge innefattas i benämningen *riss*, vilket kan antyda att svenskarna sett dem som varieteter av samma språk. De två språken är sinsemellan närstående, och jag har iakttagit samma begreppsliga likställning i spontant tal på ryska bland bybor med ukrainska som förstaspråk. I dag görs skillnaden dock allt oftare på den lokala svenska dialekten, i synnerhet när man specifikt talar om etnicitet men också i fråga om språk.

varieteten som återstår idag, råder det inte någon automatisk ömsesidig förståelse mellan dessa två varieteter.

År 1929 utvandrade största delen av Gammalsvenskbyborna till Sverige, men under de två följande åren återvände en del, så att det på 1930-talet fanns ca 300 svensketniska i området. På 1930-talet ledde den sovjetiska kulturpolitiken till att den svenska skolan i byn stängdes och den offentliga religionsutövningen upphörde. Detta fick som följd att de allra flesta svenskspråkiga barnen inte längre lärde sig standardsvenska, och då den lutherska tron dessutom varit en viktig faktor i den etniska identiteten, blev detta en genomgripande förändring också på andra plan (Forsman 2014a, 2015a).

Under andra världskriget och de följande åren skedde många omvälvningar och befolkningsförflyttningar som fick omfattande identitetsmässiga följder för den svensketniska gruppen. De svensktalande som återvände till området spreds också ut och kom att bo mindre koncentrerat (se Kotljarchuk 2011: 21ff; Forsman 2012: 234). Från och med slutet av 1930-talet har gruppen genomgått ett språkbyte till förmån för ukrainskan. Mina informanternas (se avsnitt 3.1) barn och barnbarn talar ukrainska som förstaspråk och behärskar varken svenska eller tyska. Den informant som var född 1944 kan i praktiken sägas ha varit den yngsta svensktalande i Gammalsvenskby (se dock Forsman 2015b). Det finns inga uppgifter om språkbyte i större skala före 1930-talet, vilket alltså innebär att språkbytet skett på en enda generation. I augusti 2013 återstod 8 eller 9 personer i området som talade den lokala svenska dialekten flytande, den yngsta var född år 1937. Många fler betecknar sig dock som etniskt svenska.

Idag utgör Gammalsvenskby (på ukrainska *Verbivka*) och de tre tidigare tyskbyarna landsortskommunen *Zmüivka*, som ligger i Cherson oblast' i södra Ukraina. Efter andra världskriget anlände ett stort antal etniska ukrainare från västra Ukraina till området som en följd av gränsjusteringar mellan Sovjetunionen och Polen (Kotljarchuk 2010: 321, 2011: 21). Majoriteten av kommunens befolkning består av sådana västukrainare samt ättlingar till dem. Den tyskspråkiga befolkningen i kommunen är ännu fåtaligare än den svenskspråkiga.

2.2 Bestämd form singularis i Gammalsvenskbydialekten

Eftersom jag i denna artikel intresserar mig för bestämd form singularis av substantiv, kommer jag här att ge en ytlig presentation av dialektens

prototypiska morfologi ifråga om denna form. För noggrannare beskrivningar av bestämd form, inklusive flera detaljer som här lämnats bort, hänvisas läsaren till Karlgren (1953: 17–22) och i synnerhet Mankov (2010b, 2011). Karlgrens artikel beskriver också övriga delar av dialektens formverk, vilka även behandlats av Mankov (2013). Bestämhetssuffixet i Gammalsvenskydialekten kan schematiskt sammanfattas som i tabell 1.

	mask	exempelord	fem	exempelord	neut	exempelord
stam på -C stam på -V	-Ø	<i>säm-Ø</i> 'son-en'	-a	<i>he:n-a</i> 'höna-n' <i>sistär – sistr-a</i> 'syster – syster-n'	-e	<i>o:d-e</i> 'ord-et'
	-Vn	<i>eik-en</i> 'häst-en' (etymol. 'ök-et') <i>e:nd-an</i> 'ända-n, slut-et'		<i>gr:nd-e</i> 'grind-en'		
	-n	<i>vi:ntär – vi:ntäη</i> 'vinter – vinter-n' <i>prest-n</i> 'präst-en'	<i>bru:-e</i> 'brud-en'			
		<i>må:a-n</i> 'mage-n'	-Ø	<i>nesa-Ø</i> 'näsa-n'		
importer	-Ø	<i>klass-Ø</i> 'klass-en'	-Ø	<i>bålñitsa-Ø</i> 'sjukhus-et'	-Ø	<i>ministjertsvä-Ø</i> 'departement-et'

Tabell 1. Schematisk framställning av Gammalsvenskydialektens bestämdhetssuffix i singularis enligt genus. (C = konsonant, V = vokal)

I likhet med de andra estlandssvenska dialekterna har Gammalsvenskydialekten tre genus. Som tabell 1 visar finns det ett visst samband mellan ordets genus och suffixallomorf. Maskulina ord får en ändelse som slutar på *-n*, förutom de vars stam redan slutar på *-n*, vilka får nolländelse. Ändelsens vokal kan vara *-e-* eller *-a-*, huvudsakligen beroende på ordets historia; där stammen slutar på konsonant på grund av tidigare apokope är ändelsen *-an*, där stammen även historiskt slutat på konsonant är ändelsen *-en*. Ord där stammen slutar på alveolar konsonant har vanligen genomgått artikelsynkope, och får endast *-n*, liksom de ord som redan i obestämd form slutar på vokal. Suffixet *-n* kan realiseras alveolart [n] eller supradentalt [ŋ] – det senare då stammen slutar på ett *-r*, vilket huvudsakligen fusioneras med suffixet, eller en annan supradental konsonant.

De flesta etymologiskt enstaviga feminina ord som slutar på konsonant har bestämd form på *-e*, även sådana som synkroniskt slutar på vokal på grund av bortfall av dental slutkonsonant. Etymologiskt långstaviga tvåstavigar där stammens slutljudande *-a* fallit bort genom apokope får dock *-a*. Samma ändelse används också för en avgränsad

grupp andra femininer, som emellertid innefattar många vanliga ord som *sistär* 'syster' och *dotter* 'dotter'. Etymologiskt kortstaviga tvåstavningar har bevarat *-a* eller *-u* i stammen, och får nolländelse i bestämd form.

Neutrer som slutar på konsonant får suffixet *-e* i bestämd form, medan neutrer på vokal får nollsuffix. De få neutrer på betonad vokal har enligt Karlgren (1953: 21) ändelsen *-e*, vilken Mankov (2011: §10) dock för samma exempelord anger som optionell.

En särskild grupp av substantiv utgör nyare importörer från de lokala kontaktspråken tyska och ryska/ukrainska. Dessa får enligt Karlgren (1953: 18) ofta nolländelse i bestämd form singularis, även om de böjs regelbundet i pluralis. De flesta sådana ord i mitt material följer det mönster Karlgren anför, alltså nolländelse i bestämd form singularis. Vissa av talarna kan dock ibland göra skillnad mellan bestämd och obestämd form singularis för vissa ord. Framför allt handlar det om femininer på *-a* av slaviskt ursprung. Det förefaller som apokope av finalt *-a* i flerstaviga substantiv är en produktiv fonologisk process, som ofta kan träffa även importör. Jag har inte undersökt saken systematiskt, men i materialet (se avsnitt 3.1) ser det ut som om *vissa talare* gör en skillnad mellan obestämd singularis med apokoperad form och bestämd singularis med ändelsen *-a* (t.ex. *mafi:n* 'bil, maskin' – *mafi:na* 'bilen, maskinen'), så att sådana importörer liknar det mönster som gäller för många äldre femininer. Detta tycks dock vara en idiolektisk fråga. Sporadiskt gör en del talare också skillnad mellan obestämd och bestämd form för maskulina importörer.

Generellt sett kan man ju ifrågasätta att parallellen mellan deklination och genus är enkel och att deklination alltid bestäms utifrån genus (jfr t.ex. Enger 2004), men de förefintliga uppteckningarna av Gammal-svenskbydialekt är förhållandevis samstämmiga på denna punkt. Däremot innebär en sådan parallell naturligtvis inte att ett ord automatiskt byter genus även om det får ett nytt eller ett alternativt bestämdhetsuffix. För vissa av de exempel på "genusvacklan" som Mankov (2010b: 93ff) anför kan man därför fråga sig om det inte enbart är fråga om olika bestämdhetsuffix – d.v.s. just det fenomen som diskuteras i denna artikel.

En viktigare fråga är däremot apokope. Dess status som synkront fenomen är oklar, vilket har implikationer för den morfotaktiska skillnaden mellan femininum och neutrum i bestämd form singularis. Redan Tiberg opponerar sig i en kommentar till Karlgrens presentation av neutrer (Karlgren 1953: 21fn5) mot de svaga neutrer på *-a*, t.ex. *e:ra*,

‘öra’ (best.f.sg. -Ø) och anför den apokoperade formen *e:r* som obestämd, och formen med finalt *-a* som bestämd form. Mankov (2011: §14, 2013: 67) antecknar liksom Karlgren ordet med bibehållet *-a* i obestämd form, men noterar (2013: 67) utan vidare kommentar två olika former *hånta* och *hånt*, ‘handtag’, även om han på annat ställe (2011: §7) tycks mena att a-apokopen inte är en synkronisk process. I diskussionen nedan kommer jag att återkomma till både a-apokope och e-apokope (jfr bestämd form av neutrer på betonad vokal och exempelordet *kte*: i tabell 1 ovan).

Speciesbruket (användningen av bestämd och obestämd form) ifråga om substantiv i Gammalsvenskbydialekten liknar i stort speciesbruket i standardsvenska. Den viktigaste syntaktiska kontexten där dialekten skiljer sig från standardspråket på denna punkt utgörs av nominalfraser med possessivattribut, efter vilket antingen obestämd eller bestämd form av substantivet kan följa. Enligt Mankov (2010b: 107) föredras i sådana fall bestämd form, även om också obestämd är möjlig. I en ytlig granskning av mitt eget material, som presenteras i nästa avsnitt, förefaller förhållandet vara det omvända; bestämd form i sådana kontexter används optionellt främst efter genitivkedjor (exempelvis ur inspelningen med Emma: “e je:r **min** dväirådni brat bro:r **kusi:ns** [**namn:GEN**] **do:tra** ... a te:r je:r e:nn **hennaṣ** **sistär**” (*det är min kusins [namn]s dotter:DEF ... och så finns det ytterligare hennes syster[INDF]*).

3 Material och metod

3.1 Material

Materialet för denna undersökning består av inspelade levnadsberättelser av femton av de sista svensktalande Gammalsvenskbyborna, födda mellan år 1923 och år 1944. Under ett fältarbete år 2001 spelade jag in 10 av informanterna i Gammalsvenskby och grannbyn Schlangendorf. Fyra informanter är inspelade i området under ett annat fältarbete år 2011, och den femtonde informanten under ett tredje fältarbete år 2013. De flesta inspelningarna är mellan 40 och 73 minuter långa. Två av inspelningarna från 2011 är längre (informanterna Anna och Maria), men har excerperats så att det svenska talet längdmässigt är jämförbart med de längre inspelningarna från 2001. Inspe­lingen från 2013 är jämförbar med de kortare från 2001 i längd, men eftersom den egentligen består av ett samtal

mellan intervjuaren och *två* andra personer (samt en tredje så gott som uteslutande på ukrainska), är det egentliga materialet från den femtonde informanten (Lilly) klart mindre än från de andra.¹⁴ Detsamma gäller inspelningen med Andreas från år 2001; på inspelningen deltar Andreas äldre syster Melitta aktivt i diskussionen; hennes turer på den inspelningen har dock inte excerperats. Sammanlagt består materialet av drygt 935 minuter inspelat tal. Tabell 2 redogör för informanterna och inspelningarna.

Informant (pseudonym)	Födelseår	Inspelningens längd	Inspelningsår
Melitta	1923	62 min.	2001
Matias	1923	64 min.	2001
Walba	1923	71 min.	2001
Anna	1926	86 min.	2011
Johannes	1928	41 min.	2001
Margareta	1930	57 min.	2001
Alvina	1930	60 min.	2001
Lilly	1931	49 min.	2013
Maria	1931	77 min.	2011
Elsa	1932	66 min.	2011
Emma	1933	57 min.	2011
Marta	1937	64 min.	2001
Kristina	1937	73 min.	2001
Andreas	1937	46 min.	2001
Lydia	1944	58 min.	2001

Tabell 2: *Materialet*

Språket i intervjuerna består huvudsakligen av Gammalsvenskbydialekt, även om vissa kortare avsnitt kan vara på den ålderdomliga form av "högsvenska" som de äldsta informanterna behärskar. Hos de yngre informanter som under de senaste decennierna haft tätare kontakt med besökare från Sverige förekommer också ord, särskilt substantiv, som är uppenbara anpassnings- eller utjämningsformer. Skillnaden mot de äldre informanternas bruk av högsvenska består av att de yngre endast använder sig av enstaka högsvenska ord, medan de äldre kan använda högsvenska i hela satser och ibland längre passager.

14 Den andra personen som talar svenska på bandet är semitalaren "Svetlana". Vissa aspekter av hennes semitalarspråk har på basis av en tidigare inspelning kommenterats i Forsman (2015b), men ingår på grund av de omfattande grammatiska avvikelserna inte i materialet för denna artikel.

3.2 Metod och excerpering

För denna undersökning har jag excerperat alla substantiv i bestämd form singularis i mitt material och sedan gjort en mikroanalytisk jämförelse av hur bestämdhetssuffix tilldelats. I analysavsnittet (avsnitt 4) beskriver jag först variationen på ett allmänt plan, och därefter beskriver jag separat några särskilda tendenser som kan urskiljas i variationen. I det sista underavsnittet (4.3) beskrivs en typ av variation som endast förekommer hos en informant; detta avsnitt har tagits med för att visa att man kan skilja på variationstendenser hos informantgruppen som helhet, och sådan variation hos en enda informant som kanske snarast visar på språkförlust. Analysen är kvalitativ.

Vid excerperingen har jag beaktat alla former av alla substantiv i bestämd form singularis. Samtidigt som jag excerperat formerna har jag även antecknat antalet förekomster, varvid jag dock inte beaktat direkta upprepningar. Jag har inte heller beaktat passager på högsvenska; skillnaden mellan högsvenska och dialekt är vanligen enkel att höra på uttal, lexikon och morfologi (jfr Forsman 2014b: 70). Efter den första bearbetningen av materialet valde jag också att utesluta alla ord som var uppenbara slaviska eller tyska importter av sent datum. Helt i enlighet med vad Karlgren iakttagit (1953: 18) hade nämligen de flesta av dem bestämd form med nolländelse (jfr tabell 1 *klass* 'klass, klassen', *bålnitsa* 'sjukhus, sjukhuset' och *ministjerstvå* 'departement, departementet'), varför de inte är intressanta för denna studie annat än som jämförelsematerial. Den grammatiska anpassningen av importord i dialekten vore visserligen en intressant fråga för framtida forskning, men i detta skede bedömer jag att den faller utanför syftet med artikeln. Jag återkommer i diskussionen nedan ändå till det faktum att importord tenderar att få nolländelse i bestämd form singularis, eftersom detta kan vara av betydelse för hur den övriga variationen ska tolkas.

Då utgångspunkten för denna studie är att den undersökta varieteten inte kan ses som oföränderlig ens i sitt allra sista skede, borde även nyare importter beaktas i analysen, vare sig de kommer från andra svenska varieteter eller från kontaktspråken ukrainska, ryska och tyska. I de flesta fall är dessa ord ändå inte relevanta, eftersom de förekommer enstaka gånger och inte uppvisar någon variation i ändelsetilldelning. Beträffande ord av slaviskt och tyskt ursprung kan det vara svårt att avgöra huruvida ordet är ett citatord eller ett ord som inarbetats i dialekten. Det är hur som helst uppenbart att åtminstone vissa ukrainska/ryska ord kan upp-

fattas som helt inarbetade i Gammalsvenskbydialekten (t.ex. *ba(:)s(s)ar* ‘torg, marknad’ eller det tidigare nämna *bålnitsa* ‘sjukhus’), och lika uppenbart att det dessutom förekommer en hel del tillfälliga citatord. Emellertid kan man också iakttä en viss tillbakagång för några av de uppenbart inarbetade slaviska orden mellan år 2001 och de senare inspelningarna, där de ofta ersatts med högsvenska ord. Samtidigt som detta antyder att importerna alltid spelat en viktig roll i dialekten – de ersätts av andra importter och inte av ord ur den prototypiska dialekten – kan det också tolkas som en viss utjämningstendens mot högsvenskan i dialektens slutskede.

Så gott som alla informanterna uppger sig vara fyrspråkiga (svenska, tyska, ukrainska, ryska), även om de rapporterar olika god behärskning av särskilt tyska. De slaviska språkens starka närvaro i vardagen på det lokala planet är ett förhållandevis nytt fenomen (sedan mitten av 1900-talet), men en utbredd flerspråkighet har genom historien varit utmärkande för gruppen, och också ukrainskan har genom tiderna i viss mån varit närvarande (Lagus 1852a: 537, Joalaid & Juhkam 1982: 244, jfr även Kotljarchuk 2011: 12f). I dialektens grundläggande ordförråd har av historiska skäl framför allt tyskan lämnat spår, medan största delen av de slaviska importter som förekommer torde vara av nyare datum och hänför sig till fenomen som introducerats i språket efter att kontakten mellan området och Sverige/Finland respektive Tyskland skars av på 1930- och 40-talen (t.ex. *okåll* ‘vaccinspruta’ eller *frezeråvçik* ‘fräsare’).

Ett annat problem vid excerperingen utgörs av att en betydande del av substantiven i dialekten får bestämd form singularis med nolländelse, antingen redan i sin prototypiska form eller på grund av verksam apokope (prototypiskt exempelvis *mann-Ø* ‘mannen, m.’, *viku-Ø* ‘veckan, f.’, *vårke-Ø* ‘ved, n.’, genom apokope exempelvis *stu:-Ø* ‘stuga, f.’ som prototypiskt vore *stu:-e*). I vissa hänseenden är syntaxen i dialekten sådan att det inte alltid är möjligt att avgöra om ett ord står i bestämd form eller obestämd form. Exempelvis efter possessiva pronomina kan det, som ovan konstaterats, ibland stå bestämd form. Där ett ord potentiellt har nolländelse i bestämd form – vare sig detta är en traditionell form eller en innovativ – är det följaktligen inte möjligt att på formella grunder avgöra om ett sådant ord står i bestämd eller obestämd form (jfr exempel 2).

- (2a) *der va:r en kellar ondi stu:* (Anna)
 ‘det fanns en källare under **huset**’

- (2b) *han ... vilt heim. åt sin stu.* (Anna)
 'han ville hem till sitt hus/huset'

Eftersom obestämd form som sagt förefaller vara det vanligaste i sådana fall, har jag excerperat sådana ord endast om de haft en explicit ändelse (t.ex. i fall där en talare konsekvent har ett ord med explicit ändelse i bestämd form singularis i andra positioner än efter possessivattribut har jag tolkat den ändelselösa formen efter possessivattribut som obestämd). Då denna undersökning gäller variation/vacklan på mikronivå, innebär det här ett osäkerhetsmoment. Eftersom analysen nedan är kvalitativ, behöver detta dock inte ha några större implikationer för resultaten. Som analysen kommer att visa är variationen framför allt intraindividuell. I den mån det förekommer en vacklan mellan explicit ändelse och nolländelse för dessa ord, styrker detta snarare analysen; eventuella ytterligare, icke-excerperade förekomster av bestämd form med nolländelse skulle snarare ha inneburit flera ord med variation.

Till sitt innehåll är intervjuerna mycket löst styrda, och därför varierar de avhandlade temana från intervju till intervju, i enlighet med hur informanterna själva velat presentera sina levnadshistorier. Det här innebär att de ord som förekommer i en intervju inte nödvändigtvis förekommer på inspelningar med andra informanter. Därmed är materialet kanske inte idealiskt med tanke på en jämförelse av morfologin hos olika informanter; det sammanlagda antalet ord som möjliggör direkt jämförelse blir förhållandevis litet. Som analysen kommer att visa, handlar den undersökta variationen emellertid mindre om att substantiv skulle ha fått nya ändelser, och snarare om att det förekommer vacklan mellan förväntade och innovativa former hos samma informant. Detta visar tydligt att de förväntade formerna finns kvar också hos de mer innovativa informanterna. Således skulle variationen inte nödvändigtvis ha framkommit genom en regelrätt utfrågningsmetod. Det är inte osannolikt att elicitering mestadels hade genererat de prototypiska, förväntade formerna, och att vacklan blir tydlig just för att informanterna inte särskilt tvingats fundera på varje enskild form utan talat mer eller mindre naturligt. Tabell 3 visar antalet olika substantiv som excerperats i bestämd form singularis för varje informant (varianter av samma substantiv ej medräknade) och i materialet som helhet.

	ord
Melitta	99
Matias	80
Walba	85
Anna	96
Johannes	32
Margareta	53
Alvina	77
Lilly	41
Maria	49
Elsa	53
Emma	65
Marta	89
Kristina	76
Andreas	57
Lydia	64
totalt antal olika ord	284
däruöver sammansättningar	54
ord som finns hos fler än en informant	163
av vilka ord med variation	67

Tabell 3: Antal olika excerperade substantiv i bestämd form singularis enligt informant och totalt

3.3 Talartypologi

I situationer av kollektivt språkbyte är det vanligt att man kan dela in de återstående talarna i olika grupper enligt deras färdigheter i det döende språket. Dorian opererar i sina klassiska arbeten (t.ex. 1978, 1981) med en tregradig kompetensskala, där “older fluent speaker” syftar på talare vars språkbruk ansluter sig till en traditionell (prototypisk) norm, och “younger fluent speaker” syftar på talare vars språkbruk avviker från den prototypiska normen men ändå är flytande. Den tredje kategorin, “semi-speaker”, syftar på talare som kan använda språket produktivt men vars språkbruk ändå avviker så tydligt från den prototypiska normen att det inte nödvändigtvis längre kan karaktäriseras som flytande. Dorians talartypologi har varit inflytelserik i arbeten om språkdöd (se t.ex. översikten i Tsunoda 2005: 117–33), och utgjort en utgångspunkt för de flesta senare försök till typologier.

Att som utomstående forskare komma in i en talgemenskap och klassificera medlemmarnas språkliga färdigheter utifrån sina egna förhandsantaganden ser jag som problematiskt både i ett etiskt perspektiv (jfr diskussionen i Mithun 2001: 48–53, Eckert 2013: 12) och i ett empiriskt (se t.ex. Dorian 1982, jfr även Forsman 2015b). För att undvika onödiga

upprepningar i diskussionen framöver har jag ändå valt att här presentera en grov typologi av de talare som ingår i materialet för studien. Jag utgår från Dorians klassiska tredelade typologi. Det bör dock påpekas att Gammalsvenskby utgör en speciell situation i och med att det kollektiva språkbytet varit så abrupt; graderingen av de sista talarnas språkfärdigheter i svenska är inte lika uppenbar som den kan vara i andra språkdödssituationer (se även Wolfram 2004: 769).

De flesta talarna i mitt material kan av allt att döma karaktäriseras som “older fluent speakers”, eller traditionella talare. De behärskar den lokala svenska dialekten flytande och har inga som helst problem att uttrycka sig på svenska. Vissas ovana att umgås med utomstående kan (särskilt i materialet från 2001) ge upphov till stakningar och missförstånd, men dessa hör inte ihop med talarnas färdigheter i svenska utan enbart med deras och intervjuarens kännedom om andra svenska varieteter. Även om dessa talares speciesbruk inte förefaller problematiskt på något sätt, uppvisar dock samtliga variation i valet av bestämdhetsuffix. Mankov (2010a:12) anför att morfologin och lexikon hos tre av informanterna är bättre “bevarad” än hos de andra, men denna kategorisering torde egentligen snarare handla om beredskap att omfatta Mankovs fältmetoder. På den punkt som granskas i denna artikel, variation i böjningen i bestämd form singularis, skiljer sig de informanter Mankov talar om inte från de andra – åtminstone inte i mitt material. För exempel på speciesbruket hos denna grupp av talare hänvisas till exemplen i Forsman (2015a).

Skillnaden mellan “older fluent speakers” och “younger fluent speakers” utgörs inte av någon uppenbar gräns. Emellertid kan man ändå säga att tre av informanterna i mitt material på den undersökta punkten (bestämd form singularis) uppvisar ett delvis annorlunda språkbruk än majoriteten av de andra. Det är fråga om Andreas, Alvina och Elsa. Andreas hörde till de yngsta personerna i byn som veterligen talat svenska som vuxna. På inspelningen känns hans språkbruk emellanåt mindre flytande, men det fanns också många omständigheter kring inspelningen som kan ha inverkat på detta – inte minst det faktum att den gjordes i närvaro av Andreas mycket pratglada äldre syster Melitta. Det händer också att Melitta explicit korrigerar Andreas uttal, böjning eller ordval – ibland med ett mer prototypiskt alternativ, ibland med ett högsvenskt alternativ (framför allt vid ukrainska/ryska citatord).

Alvina och Elsa härstammar å sin sida liksom vissa andra informanter från ett tvåspråkigt svensk-tyskt hem, men deras svenskspråkige far dog när de var små. Mycket tyder på att det sedan inte talades särskilt mycket svenska i familjen. Elsa uppger att hennes svenska blev mycket bättre genom att hon länge arbetade i ett svensktalande arbetslag. Vissa av de andra informanterna har i olika sammanhang påpekat att Alvina och Elsa kan tyska bättre än svenska. Åtminstone delvis baserar sig detta omdöme emellertid snarare på att Elsa har svårare att förstå "högsvenska" än de flesta andra informanterna. Mankov pekar på ett flertal avvikelser i Elsas språkbruk jämfört med de prototypiska paradigmen han i sitt övriga arbete ställt upp, och klassar henne som semitalare. Alvina är å sin sida den informant som i mitt material uppvisar allra mest intraindividuell variation ifråga om böjningen i bestämd form singularis, även om det inte kan råda något tvivel om flytet i hennes svenska.

För dessa tre informanter gäller att deras speciesbruk ställvis kan ge intryck av att inte vara helt konsekvent. Det eventuellt vacklande speciesbruket hos Andreas och Elsa kan illustreras med exemplen (3–4, jfr även ex. 1 ovan), där ord i bestämd form singularis (eller förväntad bestämd form singularis) markerats med fetstil.

- (3) nå (.) å tåm vild enn hå:a bå:nar. **bå:ne** bår on uti (.) uti **må:an** öö (.) fju:r fem må:na (.) så bli:r e dett. så drå:a dām u:t tett **bå:n** frå:n a. å: n tri: gåja dro: dām misain tå u:t. skafa på korårt. en ent kan li:va tri: fju:r må:na me **mann** ent. (Andreas)

Men de ville ha flera barn. Barnet bår hon i magen fyra–fem månader, så dör det. Så drar de ut det barnet ur henne. Och tre gånger drog de minsann då ut. Skickade henne till kurort för att [hon] inte kan [= ska kunna] leva tre–fyra månader med mannen.

- (4) kfa:r ha:v si:n bita land (.) svatt jo:d va:r å te:r såş åk om **vå:re** tå **vatn** gi: rei diba:ks så gra:vår kva:r sitta (Elsa)

Var och en hade sin bit jord, så svart jord var där, och om våren, när vattnet sjönk, så gräver var och en sitt [= sin jord].

I exempel 3 får *bå:ne* 'barnet' och *må:an* 'magen' de ändelser som förväntas, liksom *mann* 'mannen', som slutar på *-n* och därmed har nollsuffix. Däremellan finns dock en förekomst av *bå:n* med nollsuffix i en

syntaktisk kontext som hos de äldre talarna kräver bestämd form, även om enstaka exempel utan förväntad bestämdhetsändelse också finns hos andra talare. I exempel 4 har *vå:re* 'våren' förväntad ändelse, medan *vatn* 'vatten/vattnet' däremot, till skillnad från vad som prototypiskt kan förväntas, har nollsuffix eller står i obestämd form (jämför även exempel 1 ovan, där samma informant, Elsa, har två olika former av samma substantiv efter varandra).

En klart egen kategori bland informanterna utgörs däremot av informanten Lydia. På inspelningen uppvisar hon på flera sätt ett språkbruk som kanske kunde klassas som semitalarspråk (jfr Forsman 2015b: 14; samt exempelvis Dorian 1981: 107ff om semitalare i allmänhet). Bland annat är hennes uttal på olika sätt mera påverkat av ukrainskan än de andra informanternas. Ifråga om bestämd form singularis ger hennes bruk inte samma slags intryck av att speciesdistinktionen kanske tillämpas delvis inkonsekvent som hos Andreas och Elsa, men däremot uppvisar hon flera icke-prototypiska böjningar som till sin karaktär inte liknar variationen hos de andra informanterna (se vidare i analysavsnittet 4). Ser man utanför bestämd form singularis uppvisar hon även där ställvis ovanlig variation (jfr nedan om exemplen 5 och 6). Dessutom har hon också i lexikon vissa idiosynkrasier och hör till de informanter som har särskilt många importter från ukrainskan och också flera importter från högsvenska. En annan möjlighet är att Lydia ska betraktas som ett exempel på vad Dorian (1994: 639) kallar "formerly fluent speaker"; när jag spelade in henne levde hon sedan några år tillbaka i Gammalsvenskby tillsammans med sin far, men dessförinnan hade hon under en längre tid levt med sin ukrainskspråkige man i en annan by och inte använt sin svenska. Några exempel på Lydias speciesbruk finns i (5–6).

- (5) nå så sa: en tå ja va:r rei i **su:khu:se** nest n så sa: en ja: (.) fäll ne:r
 bara ja teŋkar om ja falde deba:ka så slå:r ja hö:l me. (.) a om ja faldär
 hit så faldär ja ne:r på **jo:de**.

Och så sade han, när jag redan var på sjukhuset hos honom, så sade han att "Jag föll ner, jag tänkte bara 'om jag faller bakåt så slår jag ihjäl mig. Men om jag faller hit så faller jag ner på marken.'"

- (6) han (.) va:r kánn va: ŋ me **tramvaj** va: ŋ i kaχáwka á te:r áää riŋa wá:ra he:r fráŋ **pástáhu:sn** át n om b- **bá:tn** komär titt → så (.) seji ne e:n [namn] han ska koma deba:ka de hemma hans papa je:r fá[á:ra.

Han var, var var han, med färjan var han i Kachovka å då ringde de från postkontoret här till honom, om båten kommer dit, så säg ni att [namn], han ska komma tillbaka hem, hans pappa har dött.

Som de två exemplen visar är Lydias svenska flytande, med ett tillsynes oproblematiskt speciesbruk. Det lokala, ukrainska lånordet *tramvaj* 'färja' har som förväntat ändelselös bestämd form, medan *jođ* 'jord, mark' och *bá:t* 'båt' har fått de ändelser som prototypiskt förväntas. Däremot får *hu:s* 'hus' två olika bestämdhetsändelser i exempelordet *su:khu:se* 'sjukhuset' (i sig sannolikt ett slags översättningsimport från högsvenskan, men med förväntad bestämdhetsändelse) och exempelordet *pástáhu:sn* 'postkontoret' (sannolikt en tillfällig konstruktion baserad på ukrainskans *nouma* [pošta]). Fonologiskt och grammatiskt följer utdragen huvudsakligen de lokala normerna, och uppvisar exempelvis kvantitetsopposition för betonade vokaler, retroflexion av alveolarer efter *r*, opposition mellan självständigt personligt pronomen i tredje person singularis maskulinum *han* respektive enklitiskt *en/n* o.s.v. Samtidigt framkommer oväntad variation i stamvokalen i *falde(r)/fáldär*, icke-prototypisk böjning i *riŋa* (förväntad form: *re:ŋd*), en oförväntad prepositionsfras *de hemma* 'till hemma' (förväntad form: *heim*) m.m.

4 Analys

4.1 Allmän beskrivning av variationen

Det första som blir tydligt när man studerar tilldelning av bestämdhets-suffix för substantiv i singularis i materialet är att alla talarna uppvisar en viss variation. Framför allt handlar det om intraindividuell variation, alltså att samma informant har alternativa former av samma ord (jfr exempel 1 ovan). En enda informant, Margareta, uppvisar ingen intraindividuell variation på denna punkt, men detta ska sättas i relation till att hon är en av de informanter där antalet excerperade substantiv är rätt lågt. Också Margareta kan ändå sägas uppvisa variation i bestämdhets-

suffix, nämligen så att hon har några ord med annan bestämdhetsändelse än en eller flera andra informanter.

För några ord ser variationen ut att utgöra typiska exempel på språklig förändring. Det är särskilt orden *stu*: 'stuga' och *hu*: 'huvud' som uppvisar sådana mönster. Ordet *stu*: (femininum) förekommer i bestämd form på 11 av inspelningarna. Bland de äldre informanterna uppvisar ordet variation mellan bestämd form på *-e* och bestämd form på *-Ø*, medan de yngsta informanterna samt den äldre informanten Melitta har uteslutande nolländelse. Också bland de informanter som har variation i detta ord är det rätt tydligt att nolländelsen är den dominerande, med enstaka förekomster av *e*-ändelse. Det här kan tyda på att förändringen går från bestämd form med *-e* till bestämd form med nolländelse genom apokope av *e*. Därvid är det intressant att Anna, den äldsta informant som spelades in år 2011, utöver sin vanligaste form med nolländelse också har en förekomst var med *-e* och *-a*. Detta skulle kunna betyda att Anna har en medvetenhet om att formen med nolländelse är en produkt av apokope, men inte nödvändigtvis vilken av de två allmänt förekommande ändelserna för feminina ord som har apokoperats.

För ordet *hu*: (neutrum) är utvecklingslinjen den motsatta. Även detta ord förekommer frekvent, hos sammanlagt 7 av informanterna. Här har de flesta av de äldsta informanterna nolländelse, medan de yngre har övervägande eller uteslutande *-e*. En sådan här utveckling för *hu*: skulle innebära att det optionella *-e* som Mankov (2011: §10) antecknar för neutrer som slutar på betonad vokal är en innovation, vilket dock förvånar eftersom redan Vendell år 1881 (OED: 10) antecknar bestämd form med ändelsen *-e* för ordet *tre*: 'trä'. Att utvecklingslinjen är den motsatta jämfört med *stu*: kan ha att göra med ordens olika genus.

På det stora hela följer variationen i ändelsetilldelning emellertid inte informanternas ålder. Det är tydligt att vissa informanter har mera variation än andra, och för fyra av informanterna kan man som sagt misstänka att detta hänger ihop med språkförlust eller ofullständig inlärning. Hos de elva andra informanterna är variationen emellertid mera moderat även om det alltså förekommer viss variation hos dem alla. Till stor del gäller variationen enskilda förekomster av enskilda ord hos enskilda informanter. Men man kan också urskilja tre särskilda typer av variation som tycks bilda mönster. I det följande kommer jag att presentera dessa typer av variation.

4.2 Några typer av variation

En av de två vanligaste typerna av variation i tilldelningen av bestämdhetsuffix i materialet är fall där en förväntad ändelse *-e* har ersatts med nolländelse. En granskning av de ord där sådan variation förekommer visar ett tydligt mönster. Även om det förekommer tre fall av *e*-apokope för feminina ord, visar flertalet av fallen att *e*-apokope är någonting som främst träffar ord av genus neutrum. Sammanlagt 8 informanter uppvisar *e*-apokope i sådana omgivningar, och antalet ord av denna kategori som förekommer med nolländelse är 9 utöver det ovannämnda *hu:*. Vanligen rör det sig om enstaka förekomster i variation med mer frekvent *e*-böjning, men för vissa ord förekommer samma form med nolländelse hos fler än en av informanterna (t. ex. *å:r* 'året' parallellt med det prototypiska *å:re* 'året' hos Alvina, Marta och Kristina).

En annan vanlig typ av variation är bortfall av en ändelse som innehåller *-n*. Som nämnt finns det flera olika allomorfer med *-n*, men gemensamt för dem är att de prototypiskt endast används för ord i maskulinum. I materialet finns exempel på att alla olika typer av *n*-ändelser ersatts med *e*- eller nolländelser hos någon av informanterna, men det är endast tre undertyper som har fler förekomster än en enda. Den ena av dessa undertyper, bortfall av den längsta och mest explicita allomorfen *-en* (t.ex. *må:gen* > *må:g* 'svärsonen', *bi:len* > *bi:l* 'bilen'), förekommer på ett undantag när enbart hos Andreas och Lydia, d.v.s. två av de informanter hos vilka man eventuellt kan misstänka ett större mått av språkförlust än hos informanterna överlag.

Den överlägset vanligaste typen av vacklan kring förväntade *n*-ändelser är fall där allomorferna *-n* och *-ŋ* inte realiseras. I de flesta fall rör det sig återigen om enstaka förekomster hos enstaka informanter, men två ord har flera förekomster. Ordet *vintär* 'vinter' förekommer med nolländelse hos Lydia och 1 gång var hos Anna, Marta och Kristina; i Martas och Kristinas fall står formen med nolländelse i variation med den prototypiska ändelsen *-ŋ*, som bägge har fler förekomster av. Beträffande *vintär*–*vintärŋ* kan det sägas att retroflexion av alveolarer efter *r* överlag inte är helt konsekvent bland informanterna, och att supradentalt *ŋ* i synnerhet är sparsamt förekommande i dialekten. För de fall av vacklan där den alveolara allomorfen *-n* hade varit den förväntade, gäller i alla fall utom ett att det är ord som i obestämd form slutar på en alveolar konsonant (exempelvis *prestn* > *prest* 'prästen'). För denna typ av

vacklan gäller alltså att det är fråga om ord där n-ändelsen artikulatoriskt sett inte är särskilt tydlig.

Som en tredje undertyp förekommer också några enstaka fall där en förväntad ändelse på *-(e)n* har ersatts med *-e*. Nästan alla dessa fall kommer från inspelningen med Lydia, och man kan återigen hänvisa till eventuell sämre behärskning av svenskans böjningsmönster. Det är ändå värt att notera att även Anna har ett ord där förväntat *-(e)n* blir *-e*, nämligen *blø:e* 'blodet' (ordet har prototypiskt genus maskulinum i dialekten, se OED). Samma alternativa form noteras också av Mankov (2010b: 94) hos en annan av informanterna som har en hel del umgänge med informanten Anna.

Om e-apokopen i första hand träffar neutrer, och förlust av n-ändelser av uppenbara skäl är begränsad till maskuliner, är tillskott av ett icke-prototypiskt *-n* i gengäld någonting som i första hand träffar ord med genus femininum. Det är främst feminina ord med ett prototypiskt bestämdhetsuffix *-e* som i stället får *-en*. De flesta exemplen kommer från inspelningen med informanten Melitta, som är den informant som är mest benägen att tala högsvenska. Därför kan man tänka sig att detta i viss mån kan vara ett dialektutjämningsfenomen. Emellertid uppvisar även tre andra, mindre högsvenskenbenägna informanter (Alvina, Emma, Andreas) liknande böjning för femininer av denna typ, t.ex. *kelijen* 'kvinnan, hustrun' och *mölken* 'mjölken'. Margareta har vidare en förekomst av *mo:ldn* 'mullen' där OED antecknar genus femininum och Melitta har *mu(:)lde* (och 1 förekomst av *moll-Ø*, bägge dock med genus neutrum). Tillskott av *-n* kan dessutom också inträffa för femininer med en prototypisk ändelse *-a*. De två klara exempel som finns i materialet, *sko:t-an* 'skolan' och *l⁰oy-an* 'lungan' är bägge svaga femininer där ett äldre **-a* i obestämd form fallit bort genom apokope. Vid sidan av *stu:* och *hu:* hör *sko:t* till de ord som uppvisar den största variationen i tilldelning av bestämdhetsändelse, och då uttryckligen mellan *-a* och *-an*. I sådana här ord kan n-ändelserna dock också tänkas utgöra dialektutjämnings mot högsvenska eller anpassningsformer.

Utöver femininer med tillskott av *-n* förekommer också sammanlagt fem ord med genus neutrum med bestämda former på *-n* i materialet. Tre av dessa ord, *kåssn* 'korset', *slekten* 'släkten' och *påståhu:sn* 'postkontoret' finns hos informanterna Alvina, Elsa och Lydia, och kan därför hänga ihop med sämre språkbehärskning. Ordet *slekten* (1 förekomst hos Lydia) ser dessutom ut som en utjämningsform mot högsvenska, då den

mer prototypiska formen vore *slefte* med övergång $k > f$ framför t . Härutöver förekommer neutrumordet *kri*: 'krig' med n-ändelse, *kri:(e)n*, både hos Alvina och Walba, och Marta har vidare parallellformerna *fla:ge* 'slaganfallet' och *fla:gen*. Slutligen har informanten Johannes det maskulina ordet *må:n* 'månad', som prototypiskt får bestämd form på $-\emptyset$, nästan genomgående med ändelsen *-en*, informanten Elsa det maskulina *stein* 'sten' med bestämd form *steinen* vid sidan av det prototypiska *stein- \emptyset* , och Alvina och Melitta sammanlagt tre förekomster av *bo:nden* 'bonden', som enligt Karlgren (1953:18) ska ha nolländelse (*bo:nd- \emptyset*) och oftast också har det hos Melitta. Även om dessa ord skulle vara tillfälliga felsägningar eller i fråga om *må:nen* en idiolektisk form, visar de sammantaget att det finns en tendens bland informanterna att tillfoga ett n-suffix till ord som prototypiskt skulle få nolländelse eller där e- och a-apokopen kan vara verksamt och således också generera nolländelse.

Sammanfattningsvis kan man alltså säga att även om variationen är mångskiftande och det finns åtminstone enstaka exempel på nästan alla kombinationer, går det att urskilja tre mer tydliga tendenser i den. För det första är bestämdhetsuffixet *-e* instabilt i neutrer och faller lätt bort. Hos maskuliner kan för det andra den prototypiska n-ändelsen ibland falla bort, men detta sker nästan uteslutande i fall där utljudande konsonanter följs av suffix med synkoperad vokal, till stor del i fall där n-ändelsen prototypiskt skulle vara supradentaliserad om den fanns med (typen *vintän* > *vintär- \emptyset*). För det tredje finns det en tendens att tillfoga en n-ändelse framför allt i feminina ord med det prototypiska suffixet *-e* (*kelij-e* > *kelij-en*), men också i neutrer och i någon mån maskuliner där den prototypiska ändelsen är $-\emptyset$ (*kri:- \emptyset* > *kri:-(e)n*, *må:n- \emptyset* > *må:n-en*). En viss antydning till samma tendens finns kanske även i svaga femininer där a-apokope i obestämd form givit upphov till bestämdhets-suffix på *-a* (*sko:t-a* > *sko:t-an*). De tendenser som presenterats i detta avsnitt sammanfattas i tabell 4 nedan.

4.3 Variation e/a

En speciell typ av variation som endast förekommer hos en informant är variationen mellan bestämd form på *-e* och bestämd form på *-a*. Det är informanten Lydia som uppvisar tre ord med denna variation, nämligen *afä:r* 'affär', *bå:n* 'barn' och *do:tär* 'dotter'. Av dessa är *afä:r* en ny import från högsvenskan, som får ändelsen *-e* hos Marta och Lilly, de två äldre informanter som använder det utan att specifikt signalera att

Typ		genus	antal informanter	talartyp	kontext, kommentarer
<i>-e > Ø</i>		främst neutrum	8	alla talarteryper	
bortfall av <i>-n</i>	bortfall av <i>-en</i>	(maskulinum)	2	yngre, semitalare	
	bortfall av <i>-n</i>	(maskulinum)	5	äldre, semitalare	efter dental eller <i>-r</i>
	<i>-(e)n > -e</i>	(maskulinum)	2	semitalare, äldre?	
tilskott av <i>-n</i>		främst femininum	5	äldre, yngre	dialektutjämning?, tidigare tvåstaviga femininer med förväntad form <i>-a</i> efter apokope
		även neutr. och mask.	6	alla talarteryper	ord med förväntad form <i>-Ø</i>

Tabell 4. Sammanfattning av urskiljbara tendenser i suffixvariationen.

det är fråga om högsvenska. För ordet *bå:n* har de andra informanterna nästan samstämmigt ändelsen *-e*; det enda undantaget utgörs av Andreas, som har en förekomst med nolländelse vid sidan av den förväntade. I fråga om ordet *do:tär* har de flesta andra informanter *do:tra* i bestämd form singularis, medan Walba dock har sin enda förekomst av detta ord i bestämd form singularis med *-e* och Alvina har en förekomst med nolländelse vid sidan av den klart dominerande förväntade formen.

Också hos Lydia är den prototypiska ändelsen vanligare för *bå:n* och *do:tär*. Generellt kan man säga att Lydia har mer obestämbara och skiftande vokaler än de flesta andra informanterna, och variationen mellan *-e* och *-a* skulle således kunna förklaras med att hon inte alltid gör så stor skillnad mellan dessa vokaler. Att Lydia har fler förekomster av ordet *afä:r* med ändelsen *-a* än med den andra ändelsen *-e* skulle enkelt kunna förklaras med att det är fråga om en modern import och att böjningen av ordet därför inte har stabiliserats. Emellertid är det alltså så att Lydia i praktiken är den enda informanten som uppvisar variation mellan *-e* och *-a* och att variation som har ändelsen *-a* som ett av ändelsealternativen är ovanligare än de andra typerna av variation. Överlag är orden med suffixet *-a* den minsta gruppen i materialet och allomorfen *-a* av allt att döma den mest markerade. Hos de andra informanterna kan vacklan kring ändelsen *-a* vanligen förklaras som anpassningsformer (i tidigare tvåstaviga femininer, t.ex. *sko:t < *sko:ta*), uppenbara tillfälliga felsägningar eller kanske a-apokope. Exemplet visar att det ofta är enkelt att skilja variation som pekar mot sämre språkbehärskning från den övriga variationen i materialet. Lydias idiosynkratiska *-e/-a*-variation hänger sannolikt ihop med att hon av allt att döma var den yngsta person

som talade svenska i vuxen ålder och flera år bodde åtskilt från resten av den svensktalande gruppen.

5 Diskussion

5.1 Variationen som ett uttryck för språkförlust

Som presentationen ovan visat, ser variationen alltså på många sätt slumpmässig ut. Steget är inte långt till en tanke om kaotisk "språkförlust" (*attrition*) till följd av språkbytet till ukrainska och den förestående språkdöden. Döende språk uppvisar ofta förändringar i lexikon, fonologi och grammatik som kan vara så omfattande och genomgående att de får ses som en följd av att talarna inte behärskar språket fullt ut. Sådana förändringar kan bero på ofullständig inläring hos de sista talarna på grund av att språket använts i allt mindre utsträckning i deras omgivning under deras uppväxt (brist på input). Alternativt kan språkförlusten bero på att talarna helt enkelt förlorat en del av sin tidigare språkfärdighet genom att de inte använt språket tillräckligt mycket (Tsitsipis 1989: 119f; Sasse 1992: 14ff, Thomason 2001: 236, jfr även Benmamoun, Montrul & Polinsky 2013: 166–71).¹⁵ Det finns emellertid också exempel på att just morfologin är särskilt motståndskraftig mot språkförlust (se Dorian 1978; Thomason 2001: 236f; Tsunoda 2005: 102f).

Den språkförlust i fråga om morfologi som forskare brukar förvänta sig i språkdödssituationer består huvudsakligen av två typer av förändringar. Å ena sidan förekommer omfattande analogier genom vilka språkets struktur förenklas, exempelvis minskning i allomorfisk variation. Å andra sidan förekommer reduktion, genom vilken hela grammatiska kategorier och distinktioner försvinner (Sasse 1992: 15f; Tsunoda 2005: 100f). En tredje typ av språkförlustrelaterad förändring

15 Jag har på annan plats (Forsman 2015b) talat för att termen *språkförlust* endast ska användas i det senare fallet, eftersom talarna i det tidigare fallet ju inte kan förlora någonting som de aldrig tillägnat sig. I brist på bättre term använder jag här *språkförlust* för bägge typerna av situationer, eftersom det i denna kontext inte är relevant att upprätthålla skillnaden. I en mycket liten och döende språkgemenskap är effekten av bägge typerna av processer ofta densamma – enskilda individers språkförlust leder till reduktion av språket som helhet, på samma sätt som språkförändring överlag är en process där skillnader mellan olika individers grammatiker utjämnas genom att någon särskild variant generaliseras över tid (jfr Montrul 2008: 67fn).

består av att variationen i språket kan öka mera än vad man förväntar sig i ett mer livskraftigt språk (Connell 2002: 168). Variationen i bestämdhetssuffix i Gammalsvenskbydialekten faller emellertid inte inom någon av dessa kategorier. Variationen har inte minskat antalet bestämdhetssuffix i dialekten, och inte heller lett till ett system med mindre allomorfi eller tydligare samstämmighet mellan form och funktion i övrigt, exempelvis så att en typ av ändelse skulle vara förknippad med ett visst genus. Tvärtom har variationen spritt alla typer av ändelser till alla olika genus (även om det förefaller tydligt att a-ändelsen fortsättningsvis främst hör ihop med femininer och även om maskulinerna endast uppvisar så få fall av a- och e-ändelser att dessa kan räknas som tillfälliga felsägningar). Den variation som undersökts här är alltså inte resultatet av analogisk utjämning.

Variationen har inte heller lett till att speciesdistinktionen skulle ha försvunnit. I litteraturen antar man ofta att talare av språk i dödsskedet i allt högre grad närmar sin grammatik till grammatiken i det dominerande kontaktspråket (Thomason 2001: 231; Campbell & Muntzel 1989: 195), vilket i det aktuella fallet skulle innebära förlust av speciesdistinktionen, eftersom ukrainskan inte gör någon sådan distinktion. I Gammalsvenskbydialekten kan man se enstaka tendenser till reduktion (se exempelvis Forsman 2014b), men överlag tycks dialekten ha bibehållit sin prototypiska struktur. Jag har visserligen ovan nämnt att vissa informanter ger intryck av något sämre behärskning av speciesdistinktionen. Men förutom att det endast rör sig om två eller tre personer, är det också viktigt att notera att detta ändå inte innebär att speciesdistinktionen skulle ha försvunnit ens i dessa individers tal (jfr Lindgren 1999: 154 om kasusformer i kvenska dialekter). Tvärtom upprätthåller alla informanterna en speciesdistinktion, och det med explicita ändelser i över 70 % av fallen i singularis. Jag har också konstaterat att det framför allt bland maskuliner förefaller finnas en viss tendens till bortfall av ändelser som är någorlunda explicita. Men även här kan man påminna sig om att de ord som uppvisar sådana tendenser trots allt är rätt få, och dessutom mestadels fonologiskt likartade. Den granskade variationen i bestämdhetssuffixen verkar alltså inte heller vara en reduktionsprocess.

Beträffande den tredje typen av förändring, ökad fri variation, förefaller tilldelningen av bestämdhetssuffix i Gammalsvenskbydialekten i viss mån stämma överens med antagandet. Just det faktum att variationen till största delen är intraindividuell pekar mot denna för-

klaring. Men två omständigheter talar mot detta. Den ena är att det går att urskilja tendenser i variationen, samt att dels a-ändelserna för femininer (d.v.s. den mest markerade allomorfen), dels maskulinernas ändelsetilldelning (d.v.s. främst de tydliga n-ändelserna) fortfarande huvudsakligen verkar följa det prototypiska bruket. Den andra är att den variation som beskrivits ovan, liksom annan morfologisk, syntaktisk eller lexikal variation i mitt material, inte är så genomgripande att man automatiskt uppfattar den som språkdödsrelaterad (jfr t.ex. Schmidt 1991: 119; Thomason 2001: 228).

En ytterligare omständighet som talar mot språkförlust är att variationen på det stora hela inte är åldersrelaterad. Såväl de äldsta informanterna som de yngre uppvisar variation, och det finns inte någon tydlig åldersrelaterad ökning eller förändring i variationen annat än hos Lydia och kanske Andreas. Eftersom språkbytet i Gammalsvenskby varit radikalt, och något inexakt uttryckt skett inom 15 år (jfr Forsman 2015b: 10), har det inte heller förekommit någon sådan långdragen period där allt fler långsamt övergått till ukrainska, vilket ofta antas vara orsaken till språkförlust i döende talgemenskaper (jfr Sasse 1992: 14; Dorian 1994: 682). I stället ser det ut som om byborna antingen talar den lokala varieteteten av svenska flytande, eller också inte alls. Utöver Lydia har jag identifierat en enda person i Gammalsvenskby som bör ses som en s.k. semitalare (se Forsman 2015b). Enligt mina svensktalande informanter och flera icke-svensktalande svenskättlingar talades det mycket svenska inom familjekretsarna också efter det att barnen inte längre lärde sig svenska; man kan alltså inte heller automatiskt utgå från att variationen beror på brist på användning av språket.

5.2 *Variationen som språkförändring*

Utifrån de tre typer av mer frekventa mönster som jag identifierat ovan, kunde man kanske uppfatta variationen som något mera systematisk än den vid första anblick förefaller. Granskar man speciesböjningen i dialekten överlag, kan man se att det finns en ganska stark förändringstendens i riktning mot nolländelser i bestämd form singularis. Redan i äldre skeden av dialektens historia har bortfall av final dental gjort att neutrer som slutar på obetonad vokal fått nolländelse. Också maskuliner som slutar på *-n* har genom artikelsynkope fått nolländelse. Enligt Mankov (2011, 2013) har vidare åtminstone vissa neutrer som slutar på betonad vokal endast optionellt en e-ändelse i bestämd form, och ser man

på dialektens morfologi i övrigt (t.ex. verbböjningen) ser man att e-ändelser överlag är instabila och ofta blir föremål för apokope. I ljuset av den variation som granskats ovan ser det ut som om e-apokopen framför allt träffar neutrer, men det finns också vissa exempel på e-apokope bland femininer, t.ex. i fråga om substantivet *stu*: 'stuga'. För bägge dessa grupper av ord leder e-apokope till nolländelse.

Också finalt *a* har åtminstone tidigare kunnat bli föremål för apokope. Det här syns i äldre långstaviga svaga femininer av typen *sko:t* och *loy*, som blivit enstaviga i obestämd form. I materialet är det emellertid inte alltid tydligt om formen med finalt *a* faktiskt ska tolkas som bestämd form, och i synnerhet ordet *sco:t(a)* som förekommer frekvent visar en viss vacklan på denna punkt. Tillskottet av *-a* i obestämd form singularis kan vara ett modernt utjämningsfenomen mot högsvenska, men även om det är det, leder det till att också dessa ord i sådant språkbruk har bestämd form med nolländelse. Man kan dessutom påminna sig om att vissa informanter också för moderna, ursprungligen feminina, slaviska importord på *-a* gör en skillnad mellan obestämd form med apokope och bestämd med bevarat *-a*. Det här antyder å ena sidan att a-apokopen kanske inte upphört att verka, och samtidigt å andra sidan att formen med *-a* inte entydigt innehåller ett explicit suffix för alla informanter. Detta skulle innebära att inte ens a-ändelsen för sådana femininer är en explicit bestämdhetsändelse, även om den i andra ord tycks vara den mest markerade allomorfen.

Bestämd form med nolländelse är alltså ett allmänt fenomen som gäller ord av alla genus. Härvid kan man påminna sig om att importord från tyska, ryska och ukrainska överlag tenderar att ha nolländelse i singularis bestämd form. Tyska och slaviska ord har sannolikt alltid använts av de svensktalande i Gammalsvenskby. Detta syns till exempel på att Karlgren, vars artikel (1953) baserar sig på fältarbete år 1906, kunnat konstatera att sådana ord tenderar att få nolländelse, även om Lagus (1852b) och Utas (1959:112f) explicit eller implicit påstår att importorer är sällsynta. Under största delen av mina informanternas livstid har Gammalsvenskby inte haft någon kontakt med andra svensktalande, och bland annat som en följd av detta kan man anta att antalet importorer från ryskan och ukrainskan ökat ytterligare, eftersom samhället ju utvecklats under samma tid. Som jag nämnde i avsnitt 2, tenderar informanterna att använda ryska eller ukrainska ord för olika moderna företeelser, som vaccinspruta (*okåll*) eller operation (*åpera:tsia*). Man ser också att vissa

sådana importord som är vanliga i mitt material från 2001 framför allt i det nyare materialet ersätts med importter från högsvenskan, exempelvis *maf:n(a)* 'bil' och *bálnitsa* 'sjukhus' som i det nyare materialet vanligen heter *bi:l* och *su:ku:s* (m.fl. varianter). Att tidigare allmänna importord från ryskan eller ukrainskan ersätts med nya importord från högsvenskan sedan informanterna återigen har kontakt med andra svensktalande visar att också de tidigare importterna fyllt luckor i ordförrådet. Med andra ord bör det alltid ha funnits ett visst mått av import av ord som prototypiskt fått nolländelse.

Bortfall av explicit bestämdhetsuffix i singularis ser med andra ord ut att vara en språkförändring som beror på flera olika fonologiska processer, av vilka åtminstone vissa pågått en längre tid och redan lämnat spår i det äldre språkbruket.¹⁶ Till en del förstärks denna förändring av språkkontaktsituationen, som även den pågått en lång tid. I ljuset av detta kan man dessutom säga att när bortfall av bestämdhetsuffix inträffar i kontexter där dessa processer vanligen inte skulle verka, exempelvis i fråga om *n*-allomorfen för maskuliner som slutar på alveolar, kan sådant åtminstone delvis hänga ihop med att en stor del andra substantiv inte heller får explicit bestämdhetsändelse. Till och med i de fall där bortfallet av bestämdhetsändelser är såpass markant att det redan ser ut som sämre behärskning av svenskans speciesbruk, kan man föreställa sig att detta hänger ihop med det mer moderata suffixbortfallet. Andreas och Elsas eventuellt mindre säkra behärskning av speciesdistinktionen kan helt enkelt bero på att speciesböjningen i den svenska som talats i deras omgivning under deras livstid i hög grad är implicit (jfr Benmamoun, Montrul & Polinsky 2013: 170f).

I ett sådant sammanhang skulle också tendensen att tillfoga *n*-ändelse till femininer och neutrer kunna få en förklaring. Den skulle då kunna bero på en strävan att uttrycka bestämd form tydligt i fall där man annars skulle ha en nolländelse eller en *e*-ändelse som träffas av apokope. Det

16 Att det handlar om fonologiska processer och inte en grammatisk, d.v.s. förlust av bestämdhetsopposition, blir tydligt om man ser på pluralis. Där förekommer visserligen också variation i synnerhet för maskulina ord, men tendensen måste ses som den motsatta, alltså mer explicit uttryckt bestämd form. Här har bestämdhetsuffixet *-na*, enligt Karlgren (1953: 17ff) förbehållet neutrer och femininer samt vissa typer av maskuliner, spridit sig så att det numera allmänt förekommer för de flesta substantiven, ibland i variation med de andra allomorferna *-a* och *-e* (Mankov 2011: §5). Exempelvis *fisk-ar* 'fiskar' ska prototypiskt vara *fisk-a* i bestämd form men blir numera ofta *fisk-ana*.

här är en förklaring som är förenlig med Kuryłowicz (1947) och Mańczaks (1958) försök till beskrivningar av analogiska processers riktningar. Enligt Kuryłowicz (1947: 170) kan talarna ge upp distinktioner av mindre central betydelse (i det aktuella fallet deklinationsskillnaderna) för att upprätthålla mer centrala distinktioner (speciesdistinktionen). Här är det värt att notera att även om deklinationsskillnaderna traditionellt beskrivits som sammanfallande med genusdistinktionen, så finns det i materialet fall där talarna tydligt behåller det prototypiska genuset för ett ord trots att de använder ett bestämdhetssuffix som prototypiskt inte hör ihop med detta ord. Det är alltså inte fråga om en förlust av genusdistinktion.

Mańczak (1958: 321) tillägger att “nolländelser oftare ersätts av explicita ändelser än tvärtom”. Att det är just *n*-ändelsen som då används i den moderna Gammalsvenskbydialekten stämmer också överens med exemplarbaserade modellens förutsägelse att mer frekventa former tjänar som underlag i analogier (Bybee 2010: 24f). *N*-ändelserna träffas ju inte av apokope och är därför relativt sett både stabilast och frekventast. Att det finns en tendens att uttrycka bestämd form tydligare än i den traditionella dialekten styrks ytterligare av att en liknande tendens finns i pluralis, där det tydligaste bestämdhetssuffixet *-na* spridit sig så att det numera allmänt förekommer också med ord som prototypiskt skulle ha andra ändelser.

Också i den mån de tillfogade *n*-ändelserna i singularis utgör exempel på utjämning mot högsvenskan stärks antagandet att *n*-ändelsen är en särskilt tydlig ändelse och därför används för att explicit uttrycka bestämd form. Det prototypiska ordet *nå:t* ‘natt’ (fem.), med bestämd form *nå:te*, förekommer i mitt material hos vissa av de yngre informanterna i formen *na(:t(t)en* i kontexter där dessa i övrigt talar dialekt, antingen som enda form eller som alternativ till den prototypiska formen. Den innovativa formen är ett tydligt exempel på utjämning eller åtminstone anpassning, men visar ändå att högsvenskans vanligare *n*-ändelser är tydliga och i vissa ord kanske markerade för dessa informanter. Till detta kan man ytterligare lägga tillfälligt förekommande *n*-ändelser för ryska/ukrainska importter, exempelvis *sāvχā:s-en* ‘sovchosen (en typ av sovjetiskt jordbrukskollektiv)’, *mafī:n(a)-(a)n* ‘bilen’, liksom för andra högsvenska importter som *mikrfånsvärken* ‘Migrationsverket’ och *tfyрка-n* ‘kyrkan’ (prototypiskt *kirkj-a*).

5.3 Individuell variation

En annan fråga är om ett visst mått av slumpmässighet rättfärdigar att man automatiskt ser på variationen som någonting som hänger samman med den förestående språkdöden. Kanske variation av den art som förekommer i materialet helt enkelt är individuell men inte nödvändigtvis tilltagande. Hurta (1999: 65ff) påpekar att man inom den finska dialektologin redan för mer än ett sekel sedan konstaterat att också de dialekter man då undersökte innehöll variation, men att de vetenskapliga mål som dialektforskningen hade ledde till att man inte beaktade variationen (jfr även Levander 1909; Gauchat 1905: 5). Även om man konstaterat att det förekommit variation i de mer lokala munarterna redan för länge sedan, är grundantagandet idag dock oftast att variationen också är socialt baserad – d.v.s. att de olika registrerade varianterna indexerar olika sociala stilar med koppling till exempelvis register, ålder, kön eller nätverk.

Ett annat vanligt antagande är att det överlag finns mindre variation i små och homogena talgemenskaper än i större (Johnstone 2000: 416). Dorian (1994, 2010) konstaterar emellertid att det förekommer stor variation i hennes material och att denna inte alltid tycks vara funktionellt eller socialt betingad, utan helt enkelt kan vara ett drag som följer talarnas individuella preferenser. Hon menar att den individuella variationen i hennes material beror på tre huvudsakliga bakgrundsfaktorer för talgemenskapen som helhet. För det första talas varieteten av en liten, isolerad minoritet som inte berörs av andra varieteters normer. För det andra är talarpopulationen socioekonomiskt homogen samtidigt som andra variationsfaktorer såsom geografi eller ålder har svag betydelse. För det tredje har talgemenskapen en historia av språkkontakt och av att olika befolkningar utan inbördes stratifiering blandats (Dorian 2010: 274–81). Gauchat, som vid förra sekelskiftet beskrev åtminstone delvis individuell fonetisk variation i den franskschweiziska byn Charmey, angav liknande omständigheter där (1905: 2f, 49). Connell (2002: 180ff) hänvisar till några studier av språk som *inte* verkar vara inne i språkbyteprocesser och kommer liksom Dorian fram till att sådan, tillsynes fri variation (eller *variabilitet*, se Riionheimo 2007: 64f) sannolikt snarare är ett drag i små, relativt isolerade talgemenskaper med nära inbördes sociala band, oavsett hur livskraftiga eller hotade de är. Som han påpekar uppfylls dessa karaktäristika av många av de gemenskaper vars döende

språkvarieteter studerats, vilket till en del kan förklara att omfattande individuell variation setts som en exponent av förestående språkdöd.

Vad beträffar de sista talarna av Gammalsvenskbydialekten, är deras omständigheter på många plan liknande som de Dorian (1994, 2010) och Connell (2002) rapporterar för sina respektive talgemenskaper. Varieteten talas av en socialt homogen grupp med nära band mellan medlemmarna, vilka ofta dessutom är släkt med varandra. Barnens språkliga socialisering har delvis skett utanför kärnfamiljen (Forsman 2016: 385–87), vertikalt hos far- och morföräldrar och horisontellt i grupper med stor åldersvariation. Språkligt har gruppen varit isolerad från andra svenska varieteter och därmed från den normativitet som råder i dessa. Att språkliga varianter skulle få social betydelse motverkas av att det är ett helt annat språk som fyller prestigefunktioner. Språkkontakten har å sin sida varit en realitet i byn mer eller mindre sedan den grundades.

En modifiering av denna förklaring är att den individuella variationen inte hänger ihop med den förestående språkdöden på ett synkront plan, men att den ändå diakront har sin upprinnelse i det faktum att den undersökta språkliga varieteten har allt färre talare. Som Lappalainen (2004: 58) påpekar, har en del försök till variationsforskning stupat på att skillnader mellan olika individers språk kan bli svåra att förklara om individerna ses som representanter för grupper som forskaren bildat utifrån utomspråkliga variabler – snarare än att forskaren skulle studera språkliga uttryck i verkliga, naturliga grupper. Det är förstås möjligt att den variation som finns i Gammalsvenskby idag är en rest av tidigare variationsmönster som följt olika socialt baserade nätverk; när antalet talare krympt kan variationen ha levt kvar, samtidigt som dess koppling till olika nätverk inte längre går att se. En del av styrkan i en sådan förklaring förtas kanske ändå av att den variation som granskats här till stor del är intraindividuell.

Det är i detta sammanhang intressant att de enda omdömena som några av mina informanter gett om andra informanternas kunskaper i svenska är att systrarna Alvina och Elsa talar tyska bättre än svenska. Detta omdöme tycks emellertid i mindre utsträckning basera sig på några specifika drag i deras svenska än på det faktum att de sinsemellan snarast interagerar på tyska och hör till de få "svenskar" i byn som säger sig ha inte bara svensk, utan också tysk etnicitet. Att Elsa tidvis har svårigheter att förstå högsvenska beror kanske främst på att hon är en skygg person

som undandrar sig samröre med främmande och därmed har mindre erfarenhet av andra svenska varieteter än den lokala.

Ytterligare en sak som talar för denna förklaring till variationen är att även Mankov allt som oftast får konstatera att variation förekommer ifråga om både böjning och uttal (exempelvis 2010b: 93–96 eller många av orden i Mankov 2014). Detta trots att hans huvudsakliga metod för att dokumentera prototypiska böjningsparadigm och lexikon i dialekten varit elicitering med ett fåtal informanter. I själva verket förekommer uppenbar variation till och med hos de tre informanter som varit Mankovs främsta informanter och vars språkfärdigheter han bedömer som särskilt "bevarade" (Mankov 2010a: 12).

Det är alltså möjligt att sådan variation som den jag kunnat konstatera för bestämdhetssuffixen i Gammalsvenskbydialekten inte är förknippad med språkförlust och inte heller har en social innebörd. Som jag nämnt ovan är det endast för två av de varierande orden som variationen ser ut att korrelera med ålder på ett sådant sätt som pågående språkförändring ofta gör. För det ena av dessa ord, *hu*: 'huvud', gällde dessutom att förändringen ser ut att gå från den form som borde utgöra slutresultatet av förändringen, mot den form som dokumenterats redan 1881. Även om jag kunnat urskilja vissa trender i variationen, är de ord som trenderna stämmer in på till syvende och sist ganska få i proportion till samtliga förekommande ord där liknande variation skulle ha varit möjlig (drygt 60 % av alla de jämförbara orden med variation). I viss mån kan detta förstås bero på att jag endast beaktat ord som uppvisat intraindividuell variation eller förekom hos flera informanter; det kan med andra ord finnas ytterligare, dold variation som inte syns i materialet, då de jämförbara orden utgjorde en rätt liten del av samtliga excerperade substantiv. Trenderna är hur som helst delvis sinsemellan motstridiga, exempelvis i fråga om förlust respektive tillskott av *n*-ändelse.

6 Avslutning

I den här artikeln har jag redogjort för en del av den variation som förekommer i ett material av relativt oplanerat tal på Gammalsvenskbydialekt. Fokus har legat på tilldelning av bestämdhetssuffix för substantiv i singularis; i materialet förekommer dock också annan variation – i synnerhet fonetisk, men även moderat morfologisk och

syntaktisk. Jag har konstaterat att materialformen å ena sidan inte är helt ägnad åt en analys av detta slag, eftersom de ord som kan jämföras blir förhållandevis få. Å andra sidan har jag också påpekat att variationen kanske inte skulle ha uppdragats om materialinsamlingen haft en annan form. Jag har konstaterat att variation förekommer hos alla informanterna, oavsett ålder, och att den är heterogen. Trots detta var det möjligt att urskilja några mer allmänna tendenser i variationen.

I avsnitt 5 lade jag fram tre olika perspektiv ur vilka man kan tolka variationen. Den förklaring som med tanke på kontexten kanske ligger närmast till hands, nämligen att variationen beror på att Gammalsvenskbydialekten talas av en döende talgemenskap, föreföll vara den som fann minst stöd i materialet. Att variationen pekar mot pågående språkförändring tycks mig mer sannolikt, men på grund av materialets form och omfattning, samt den kontext i vilken dialekten talas, kan emellertid inte heller denna möjlighet testas mer entydigt. Eftersom de flesta av informanterna inte längre lever, är det inte heller möjligt att samla in ett nytt material som vore mer lämpat för att specifikt undersöka denna möjlighet. Mest sannolik verkar förklaringen att variationen helt enkelt följer individuella mönster och till stor del saknar social betydelse. Den här möjligheten finner stöd i det faktum att andra kontexter i vilka sådan individuell variation uttryckligen konstaterats, liknar Gammalsvenskby både socialt och språksociologiskt. Möjligheten finner också stöd i att variation även förekommer i andra, samtida beskrivningar av dialekten, trots att det huvudsakliga målet där varit att finna det som är prototypiskt.

Ifall den variation som presenterats ovan faktiskt varken är språkförlustrelaterad eller socialt baserad, leder den till en fråga med större räckvidd än endast Gammalsvenskbykontexten. Nämligen: Kan fortgående variation verkligen automatiskt ses som funktionell ens i talgemenskaper av annan typ än den i Gammalsvenskby? Eller kan det vara så att ostrukturerad variation är vanlig också i talgemenskaper med mindre intensiv språkkontakt och ohotad språklig fortlevnad men att stark kodifiering av språket och en absolut sett större mängd input gör att vi inte reagerar på den? För att denna fråga ska kunna utforskas behövs mer ingående beskrivningar av variation i andra språkliga varieteter även i sådana fall där denna variation inte redan konstaterats indexera någon social aspekt av talaren.

Bilaga: Transkriptionsprinciper

Det inspelade materialet har transkriberats i grov ljudskrift där de vanliga bokstäverna representerar ungefär det ljud som kanoniskt förknippas med dem enligt östsvenskt uttal. Undantaget är <u(:)> som är klart främre än i de flesta finlandssvenska varieteter, men bakre än i standardsvenskt uttal. <o> står för bakre slutna rundad vokal (IPA: <ɔ>) och <å> för bakre halvöppna rundad vokal (IPA: <ɔ̃>). <z> står i enlighet med IPA för tonande s-ljud och <w> för bilabial tonande frikativa. Härtill har följande grafem använts: supradentalerna <ɖ>, <ɳ>, <ʃ>, <ʈ>; velar nasal, d.v.s. *ng*-ljud <ŋ>; östsvenskt *sj*-ljud <ʃ>; bakre *i* <ɪ>; alveopalatala tonlösa frikativa <ç> (från de östslaviska språkens *sjtj*-ljud). Dessutom står <ɫ> för kakuminant *l* (IPA: <ɫ>) och <χ> för *ach*-laut (IPA: <x>). I exempelorden har vokallängd märkts ut med <: >, medan långa konsonanter dubbeltecknats. Parenteser kring ett grafem, t.ex. i *su(:)k(h)u(:)se(t)* signalerar att uttalet varierar; mindre uttalsvariationer som inte har betydelse för argumentationen har dock av läsbarhetsskäl inte skrivits ut.

Litteratur

- Benmamoun, Elabbas, Silvina Montrul & Maria Polinsky. 2013. Heritage languages and their speakers: Opportunities and challenges for linguistics. *Theoretical linguistics* 39 (3–4): 129–81.
- Bobyleva 2008 = Бобылева, С.И. Шведы Украины и государственная власть. I: *Вопросы германской истории: Сборник научных трудов*, red. С.И. Бобылева et al., 247–67. Дніпропетровськ: Издательство ДНУ. www.nbu.gov.ua/portal/Soc-Gum/Pni/2008/index.html, granskad 8 maj 2012.
- Bybee, Joan. 2010. *Language, Usage and Cognition*. Cambridge, etc.: Cambridge University Press.
- Campbell, Lyle & Martha Muntzel. 1989. The structural consequences of language death. I: *Investigating obsolescence: Studies in language contraction and death*, red. Nancy C. Dorian, 181–96. Cambridge etc.: Cambridge University Press.

- Connell, Bruce. 2002. Phonetic/phonological variation and language contraction. *International Journal of the Sociology of Language* 152: 167–85.
- Dorian, Nancy C. 1973. Grammatical change in a dying dialect. *Language* 49 (2): 413–38.
- . 1978. The fate of morphological complexity in language death. *Language* 54 (3): 590–609.
- . 1981. *Language Death: The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- . 1982. Defining the speech community to include its working margins. I: *Sociolinguistic variation in speech communities*, red. Suzanne Romaine, 25–33. London: Edward Arnold.
- . 1994. Varieties of variation in a very small place: Social homogeneity, prestige norms, and linguistic variation. *Language* 70 (4): 631–96.
- . 2010. *Investigating Variation: The Effects of Social Organization and Social Setting*. Oxford Studies in Sociolinguistics. Oxford, etc.: Oxford University Press.
- Eckert, Penelope. 2013. Ethics in linguistic research. I: *Research methods in linguistic*, red. Robert J. Podesva & Devyani Sharma, 11–26. Cambridge: Cambridge University Press.
- Enger, Hans-Olav. 2004. On the relation between gender and declension. A diachronic perspective from Norwegian. *Studies in Language* 28 (1): 51–82.
- Forsman, Ludvig. 2012. The linguistic ecology of the death of Swedish in Ukraine. I: *Language: Competence – Change – Contact /Sprache: Kompetenz – Kontakt – Wandel*, red. Annikki Koskensalo, John Smeds, Rudolf de Cillia & Ángel Hugueta, 221–38. Berlin: LIT Verlag.
- . 2014a. Svensk identitet utan svenskt språk i Gammalsvenskby. I: *Svenskan i Finland 14*, red. Riitta Kosunen, Kirsi Lepistö & Paula Rossi, 47–60. *Studia Humaniora Ouluensia* 14. Oulu: Oulun yliopisto.
- . 2014b. Perfektums försvinnande i Gammalsvenskbydialektens slutskede. En studie av multikausal språkförändring. I: *Svenskans beskrivning 33*, red. Jan Lindström et al., 63–74. *Nordica helsingiensia* 37. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Helsingfors universitet.

- . 2015a. Language shift in Gammalsvenskby: A nexus analysis of the shift to Ukrainian in a traditionally Swedish-speaking community. *Journal of Sociolinguistics* 19 (1): 37–61.
- . 2015b. Svetlanas svenska: Avvikelser eller förändring hos en semitalare av Gammalsvenskbydialekt? *Folkmålsstudier* 53: 9–33.
- . 2016. Language shift from a non-speaker perspective: Themes in the accounts of linguistic practices of first-generation non-Swedish-speakers in Gammalsvenskby, Ukraine. *Language in Society* 45: 375–96.
- Gauchat, Louis. 1905. L'unité phonétique dans le patois d'une commune. Sonderabdruck aus *Aus romanischen Sprachen und Literaturen. Festgabe für Heinrich Morf*. Halle: Verlag von Max Niemeyer.
- Hedman, Jörgen. 1994. *Svenskbysläkter. Släktförteckningar över familjerna från Gammalsvenskby i Ukraina*. Visby: Ödins Förlag Hanseproduktion AB.
- Hedman, Jörgen & Lars Åhlander. 2003. *Historien om Gammalsvenskby och svenskarna i Ukraina*. Stockholm: Dialogos.
- Hurtta, Heikki. 1999. Variaationitutkimuksen myytit ja stereotypiat. I: *Kirjoituksia sosiolingvistikasta*, red. Urho Määttä, Pekka Pälli & Matti K. Suojanen, 53–101. *Folia fennistica & linguistica* 22. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Joalaid, Marje & Evi Juhkam. 1982. Reigi rootslaste järeltulijad Ukrainas. *Keel ja kirjandus* 5: 240–45.
- Johnstone, Barbara. 2000. The Individual Voice in Language. *Annual Review of Anthropology* 29: 405–24.
- Karlgren, Anton. 1940. Gammalsvenskby: Land och folk. *Svenska landsmål ock svenskt folkliv* B.27: 1–78.
- . 1953. Gammalsvenskby: Uttal och böjning i gammalsvenskbymålet. Med kommentarer utgivet av Nils Tiberg. *Svenska landsmål och svenskt folkliv* B.56: 5–32.
- Kotljarchuk 2010 = Котлярчук, А. Шведские колонисты Украины в Коми АССР. Технологии насильственной нормализации и коллективное сопротивление. I: *Скандинавские чтения 2008 года: Этнографические и культурно-исторические аспекты: сборник статей*, red. Шрадер, Т.А. et al., 306–324. Санкт-Петербург: МАЭ РАН. www.kunstkamera.ru/files/lib/978-5-88431-187-9/978-5-88421-187-9-25.pdf, granskad 19 september 2014.

- Kotljarchuk, Andrej. 2011. Ukrainasvenskar i Gulagarkipelagen. Tvångsnormaliseringens teknik och kollektivt motstånd. *Historisk tidskrift* 13 (1): 3–24.
- Kuryłowicz, Jerzy. 1947. La nature des procès dits “analogiques”. *Acta Linguistica* 5: 121–38.
- Lagus, J.W. 1852a. Utflygt till Dniepern i April 1852. *Finlands allmänna tidning* n:o 129 (7 juni 1852), 536–37. Del av följetång i nr. 127–34 (4–12.6.1852).
- . 1852b. Utflygt till Dniepern i April 1852 (forts.). *Finlands allmänna tidning* n:o 134 (12 juni 1852), 557. Del av följetång i nr. 127–34 (4–12.6.1852).
- Lappalainen, Hanna. 2004. Språklig variation och interaktion – nya perspektiv inom den fennistiska dialektforskningen. *Folkmålsstudier* 43: 57–79.
- Levander, Lars. 1909. I vad mån kan ett bymål kallas enhetligt? *Språk och stil* 9: 39–59.
- Lindgren, Anna-Riitta. 1999. Linguistic variation and the historical sociology of multilingualism in Kven communities. I: *Language Change: Advances in Historical Sociolinguistics*, red. Ernst Håkon Jahr, 41–166. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Maiden, Martin. 2004. Into the past: Morphological change in the dying years of Dalmatian. *Diachronica* 21 (1): 85–111.
- Mańczak, Witold. 1958. Tendences générales des changements analogiques. *Lingua* 7: 298–325.
- Mankov 2010a = Маньков, А.Е. Дialeкт села Старошведское. *Вестник Православного Свято-Тихонского Гуманитарного Университета (ПСТГУ)*, Серия III: Филология 1(19): 7–26.
- Mankov 2010b = Маньков, А.Е. Грамматические категории существительного в диалекте села Старошведское. *Вестник ПСТГУ*, Серия III: Филология 2(20): 92–111.
- Mankov 2011 = Маньков, А.Е. Словоизменение существительных в диалекте села Старошведское. *Вестник ПСТГУ*, Серия III: Филология 2(24): 32–43.
- Mankov 2012 = Маньков, А.Е. Словоизменение глаголов в диалекте села Старошведское. *Вестник ПСТГУ*, Серия III: Филология 2(28): 7–25.
- Mankov 2013 = Маньков, А.Е. Дialeкт села Старошведское: обзор морфологии. I: *Мир шведской культуры: Материалы*

- Международной научной конференции 6 апреля 2011 года*, red. Т.А. Салычева-Тоштендаль, 55–105. Москва: РГГУ.
- Mankov, Alexander E. 2014. A Scandinavian Island in a Slavonic Linguistic Environment. The Dialect of Gammalsvenskby: Nouns (paper 2). *Slověne* 2014 (1): 120–170.
- McGregor, William. 2002. Structural Changes in Language Obsolescence: A Kimberley (Australia) Perspective. *SKY Journal of Linguistics* 15: 145–85.
- Mithun, Marianne. 2001. Who shapes the record: the speaker or the linguist. I: *Linguistic Fieldwork*, red. Paul Newman & Martha Ratliff, 34–54. Cambridge: Cambridge University Press.
- Montrul, Silvina A. 2008. *Incomplete Acquisition in Bilingualism: Re-examining the Age Factor*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- [Nymann, A.I.]. 1837. Utdrag ur ett bref till Redaktionen, dateradt staden Cherson d. 3./15. Dec. 1836. *Helsingfors tidningar*, 1.2.1837.
- OED = Freudenthal, A.O. & H.A. Vendell. 1886. *Ordbok öfver de estländsk-svenska dialekterna*. Faksimileupplaga 1982. Stockholm: Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner.
- Palosaari, Naomi & Lyle Campbell. 2011. Structural aspects of language endangerment. I: *The Cambridge Handbook of Endangered Languages*, red. Peter K. Austin & Julia Sallabank, 100–119. Cambridge, etc.: Cambridge University Press.
- Riionheimo, Helka. 2007. *Muutoksen monet juuret. Oman ja vieraan risteytyminen Viron inkerinsuomalaisten imperfektimuodostuksessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Russwurm, C. 1855. *Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö*. Reval: In Comission bei Fr. Fleischer, Leipzig.
- Sasse, Hans-Jürgen. 1992. Theory of language death. I: *Language Death: Factual and Theoretical Explorations with Special Reference to East Africa*, red. Matthias Brenzinger, 7–30. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Schmidt, Annette. 1991. Language attrition in Boumaa Fijian and Dyirbal. I: *First language attrition*, red. Herbert W. Seliger & Robert M. Vago, 113–24. Cambridge, etc.: Cambridge University Press.
- Tiberg, Nils & Loit, Aleksander (utg.) 1958. *Gammalsvenskbydokument*. Estlandssvenskarnas folkliga kultur 3. Skrifter utgivna av Kungl. Gus-

- tav Adolfs Akademien 31. Uppsala: A.-B. Lundequistska bokhandeln/København: Einar Munksgaard.
- Thomason, Sarah G. 2001. *Language Contact: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Tsitsipis, Lukas. 1989. Skewed performance and full performance in language obsolescence: The case of an Albanian variety. I: *Investigating obsolescence: Studies in language contraction and death*, red. Nancy C. Dorian, 117–37. Cambridge, etc.: Cambridge University Press.
- Tsunoda, Tasaku. 2005. *Language Endangerment and Language Revitalization*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Utas, Jan. 1959. *Svenskbyborna. Historia och öde från trettonhundra till nu*. Stockholm: Natur och kultur.
- Utas, Jan. 1971–76. *Gammalsvenskbydialekten*. Manuskript till ordbok över Gammalsvenskbyområdet i fem pärmar. Institutets för språk och folkminnen dialektarkiv i Uppsala. Arkivnr. ULMA 31536.
- Wawrzeniuk, Piotr. 2010. Formering till modernitet. Gammalsvenskby genom finländska och rikssvenska ögon 1836–1904. *Historisk tidskrift för Finland* 95: 249–67.
- Wolfram, Walt. 2004. Language Death and Dying. I: *The Handbook of Language Variation and Change*, red. J.K. Chambers, Peter Trudgill & Natalie Schilling-Estes, 764–87. Malden, MA etc.: Blackwell Publishing.

Abstract

This article discusses variation in the choice of definiteness endings for nouns in the singular in the Estonian-Swedish dialect of Gammalsvenskby, Ukraine. The discussion is based on recordings of relatively spontaneous speech, made with 15 speakers from the last Swedish-speaking generation in Gammalsvenskby in 2001–13. A large number of nouns show variation between different endings for the definite form, both inter-individually and intra-individually. Since the speech community has undergone a collective language shift, it is natural to link the extensive variability to language attrition, and for some of the informants this may be the case. However, the article argues that it seems more likely that the variability in the speech of the other informants represents personal-

LUDVIG FORSMAN

pattern variation not linked to attrition, although it might also be a case of change in progress.

Ludvig Forsman

Åbo Akademi

Fakulteten för humaniora, psykologi och teologi/Svenska

Fabrikgatan 2–4

FI-20500 Åbo

ludvig.forsman@abo.fi